

Vanya Koleva

(Bulgaria, Varna, *Nikola Vaptsarov Naval Academy*)

On the Concept of Laughter in Dimitar Podvarzachov's Poetry

Abstract: The paper explores the manifestations of the concept of laughter and its derivatives and synonyms in Dimitar Podvarzachov's poetry. The study is dedicated to the 140th anniversary of the poet's birth (1881–1937) and commemorates the 70th anniversary of Assoc. Prof. Vihren Chernokozhev (1951–2018) – the most discriminating expert on laughter in Podvarzachov's poetry and the poet's oeuvre. Using the methods of analysis, comparison and evaluation, the author traces the manifestations and the effects of the use of laughter and highlights the poet's aspiration to correct and discreetly rectify noticeable shortcomings of his contemporaries through the power of laughter.

Ваня Колева

(България, Висше военноморско училище „Н. Й. Вапцаров“, Варна)

За понятието „смях“ в поезията на Димитър Подвързачов

Въведение

Понятието „смях“ и производните му, както и синоними, изразяващи смеене, форма на веселост и/или шеговитост, пронизват стиховете на Димитър Подвързачов. Смяхът разкрива определено *отношение* към обекта, към който е насочен и се проявява в различни степени и нюанси: от добронамерен дружески хумор, (като израз на съпричастност и разбирателство със събеседника), през иронията до сатирата, сарказма или гротеската. Той е своеобразна *оценка* за казаното или извършеното от дадено лице и при всички случаи разкрива вътрешното несъгласие на смеещия се по отношение на това, което го е провокирало. Смяхът представя реакцията в резултат от *противоречието* между възприеманото за нормално, естествено и реалността. Или както отбелязва Вихрен Чернокожев:

смяхът не е литература, а живот, начин да се живее и да се оцелее на вечния кръстопът между преходното и вечното (Чернокожев/Chernokozhev 1994: 52). ...Защото смяхът е трагично-веселата философия на историята (Чернокожев/ Chernokozhev 1994: 58).

Извор на неподражаем хумор са текстовете на Димитър Подвързачов за деца и за възрастни. В значителната си част те са пародии на творби от български класици, на Христо Ботев, Иван Вазов, П. К. Яворов и др. Посредством бурлесково възвеличаване на поетизирания обект или обратно, чрез трагедийно снизяване на неговите характеристики (Янев/Yanev 1989: 100-105), благодарение на игра с обичайната съвместимост на думите, писателят осмива често срещаната подмяна на ценности в публичното пространство и медиите; преднамереното желание да се покажат като интелигентни и можещи недотам способни хора; успехи в обществено-политическите и социалните отношения, икономически просперитет, прикриване на нередното и пошлото.

Цел и методи на изследване

Поставената при изследването цел е да се проследи как в стихотворенията на Димитър Подвързачов се проявява понятието „смях“ и какви са неговите производни; какви са взаимовръзките помежду им и съответно постигнатите ефекти от тяхната употреба. Използвани са методите на анализ, сравнение и оценка, чието комплексно приложение дава възможност за постигане на съответни резултати.

Изложение

Често Димитър Подвързачов открива поводи за осмиване в процеса на авторското писане, както и на самите пишещи поради несъответствието между претенция, амбиция и действително постигане на добри художествени или публицистични текстове. Стихове и проза той посвещава на същината на творческия процес, на принципи въпроси, отнасящи се до сътворяване на добра литература. Наистина конкретни исторически или социокултурни проблеми, философски размисли и проникновения могат да станат обект на поетизация. Но, за да бъде тя успешна, от конкретния случай трябва да се изведе значимото, да се анализира и обобщи, да се открие ценното, което е общовалидно, универсално. И след това да се изкаже смело, ясно, грамотно. По правило, от всяка житейска ситуация може да се породи стих, но е важно пишещият да има поетическа дарба и усет към езика, да има широки познания и развит естетически вкус. Необходимо е пишещият да притежава чувство за мяра, за самонаблюдение и самоконтрол, да държи сметка за всичко, което пише и публикува. Защото:

Да пишеш и печатиш – каквото и да е, където и да е – строго погледнато, е едно насилие. Защото веднъж напечатиш ли го – все ще се намери някой, който, ще – не ще, ще го прочете, без да е виновен нещо. И ти съвсем не знаеш, при това, дали ще се възхити – или ще те изругае... (Подвързачов/Podvarzachov 2009: 178).

И преди още да посегне към писането, човек трябва да осъзнава, че:

Книгата е възвишен, тънък и благороден занаят. Тя е просвета, култура, напредък (Подвързачов/Podvarzachov 2009: 178).

Потребността от писане, амбицията „да чуеш в мислите си рими / и в мерен стих да ги съзвеш!“ Димитър Подвързачов изразява в „Проклятие“ („Зора“, г. II, № 580, 25 април 1921). Процеса на стихотворство той определя като „проклятие без име“, като „ненаситен копнеж“ у човека да „запали“ някого „за подвиг, песен, за любов“. Да напише текст, в който „ту волен смях и вик, ту химна“ да звучат. И в кръстосването на обекти от различен порядък, в невъзможния за едновременност на протичане диапазон от теми и проблеми, травестийно се преобръщат целите на творчеството. Вместо новосъздаденият текст да събира „волен смях и вик“, че и „химн“ да зазвучи, т.е. да включва радост и болка, нищожно-дребнаво и величаво-гържествено, той буди смях. Подвързачов мигновено постига целта си. Леко и безобидно показва, че специфично-индивидуалната даденост и умение на личността да изказва в стихове „една интимна / недобленувана мечта“, е привилегия за малцина („Проклятие“, с. 32).¹

Лесно е човек да посегне към листа. По-лесно – да „дращи“ стихове по него. По словата на Димитър Подвързачов:

аз често с мъка се възпирам
от стихотворческата мания;
и как не, щом:

¹ Всички цитати са по изданието Подвързачов/Podvarzachov 2009.

току редят се низ куплети –
любов, задявки, смях, страдания.

(„Мания“, с. 29).

Зададените понятия описват крива, опорните точки на която – началото и краят ѝ, са в изходното нулево равнище на въображаема абсцисна ос. Поставени са успоредно и дистанцирано: „любов – страдания“. Не като антиномия, доколкото любовта понякога среща неразбиране и е извор на душевна болка. Между двете понятия са разположени „задявки, смях“ – не за да се противопоставят на „любов – страдания“, а да ги обвържат едно с друго, като дискретно ги изтеглят от високите смислови регистри, които традиционно обитават. Да ги снизят и трансформират към повседневното, тривиалното: и въображаемата крива снизхожда под равнището на абсцисата. Ако понятията „любов – страдания“ бележат центровете на два семантични кръга, в сечението на които се вписват различни по смисъл категории, включително „задявки, смях“, то последните, без да са синоними, условно се взаимопроникват. Задявката разчита на смеха, съдържа смях, като в синонимното поле на понятието се включват: „закачка, задяване, волност, шега, задиряне“. Смехът обаче не е задявка, не е такава целта му. Смехът е коректив, през който се разкрива същината, истината – и за любовта, и за страданията. Но и за дълбинните смисли – ако ги има – на текстовете, написани за тях.

Чрез смеха Димитър Подвързачов се възмущава на неспособността да се отстояват кауза, позиция. Негодува срещу липсата на естетически усет у мнозина от пишещите. Срещу неумението им да се съсредоточат над смислена тема и подобаващо да я разгърнат.² С оръжието на сатирата поетът се противопоставя на неграмотността и безпринципността.³ И по-овладяно, „с горчилката хининова“ в душата и със срам, но в някакво мъдро примирение споделя: „оскубани поети, / персони меродавни, [...] пълзят по тротоарите“ – а реакцията е: „И аз се с м е я, с м е я...“ („В тълпата“, с. 42). Този тъжен, но пречистващ смях е спасителна лодка, която би могла да преведе лирическия аз в „другия“ свят – на благородството и бленуваното съвършенство, на мечтанието и светлината. Или поне до по-високите селения на Словото. Опирайки се на авторитета на предходници, които назовава, Димитър Подвързачов констатира:

Светът все ражда, без да спре,
творци – със гащи и без гащи –
и всеки – според Петко Р.
Славейков – бърза все да дращи
(„Идеи“, с. 52-53).

Графоманията, стигаща понякога до словоблудство, се превръща в норма, с която Подвързачов не може да се помири: „Благатка страна на безоки!“ („Без заглавие“, с. 10). Не приема той лековерието, с което у нас се привнасят и насаждат всевъзможни чужди идеи, теории, без съобразяване с местните тук традиции и потребности. Това води до неразумни и дори вредни решения. В „Мисли и парадокси...“ Димитър Подвързачов отбелязва:

Има идеи, в които е абсолютно невъзможно да повярваш, ако дори ти дадат сто години да мислиш (Подвързачов/Подvarzachov 2009: 179).

² Срв.: „Писател велик и дълбок е / тук всеки, кой знай да чете. / А всеки грамотен обесник, / кой с мъка прочита и вестник – / без друго куплети плете!“ („Без заглавие“, с. 10).

³ Срв.: „Да, право е: рояци шушумиги / у нас и в книжнината, и навред“ („Сонети за Кирил Христов – 1“, с. 57). Или: „Едвам владей членоразделна реч, / а тайните световни разрешава!“ („Сонети за Кирил Христов – 2“, с. 57).

За Подвързачов не е нужно подобно дистанциране във времето. В хода на самите събития той провижда ненормалността им. Показателна е неговата злободневка „Идеи“ („Щурец“, №2, 30.12.1932): „Единствена аз знам страна, / за чужди мисли скорозрейна.“ Тази единственост, но не в посока на позитивното, а като непредпазливост и неразумност, прекалена доверчивост и наивност, е предпоставка за бедите, които сполетяват България: „Във целий свят е тя една, / с огромен внос на смет идейна“ („Идеи“, с. 52-53). Не се виждат, не се и очакват добри перспективи, когато онези, които би трябвало да прокарат напредничавото и модерното – интелигенцията на нацията, се оказват безпринципно-продажни: „Търчат чиновник и поет / със чужди знамена в ръцете“. Въпреки горчивината, с която говори, макар да обвинява, Димитър Подвързачов се опитва да разбере и доколкото може, да оправдае залитането по всяка новопоявила се идея: „О, Герги, с тоя вечен страх / да не останеш от века си...“ Страхът от забавяне и изоставане от другите има своето историческо оправдание за българите. Това, че у нас нещата се осъществяват обикновено по-късно, е аргумент за неоправданото подражателство, за допусканите недомислия. Желанието да сме в унисон с времето обяснява хаотично вземаните решения и мерки. Подвързачов е наясно със спецификата на социокултурната ситуация. Затова овладява остротата на сатиричния тон и по-спокойно, умиротворително – с жал и притаена болка, изрича:

Да бе Алеко жив – със смях,
с невинен смях да те поръси!
(„Идеи“, с. 52-53).

В началото на „Идеи“ Димитър Подвързачов напомня дейността на Петко Р. Славейков (1827-1895); на финала заговаря за Алеко Константинов (1863-1897). Ситуираността на двамата в културноисторическата битийност на България, изразителността на тяхната слово определят цитирането им в началото и в края на творбата. И ако смислово-семантичното поле около Славейков е натоварено с по-ярко негодувание срещу чуждопоклонството, то на финала, около името на Алеко Константинов, краските са смекчени, емоцията – усмирена при появата на понятието „смях“ и неговото повторение. Акцентирано, понятието е и художествено уплътнено чрез епитета „невинен“. Сатирата отстъпва пред дружески-добронамения смях, приятелската задявка. Метафорично-изобразителното „[с невинен смях] да те поръси“ отвежда към представата за благотворно-живителна роса, за лек и освежаващ дъжд, след който всичко е по-чисто, по-светло и благоуханно. Акопомним Аристотел и неговия трактат „За поетическото изкуство“, то в движението от словото на Петко Р. Славейков до „невинния смях“ на Алеко Константинов се е осъществил целият преход от подражанието (*мимезиса*), през страха и състраданието до очистването (*катарзиса*). Извървян е пътят от незнание към знание. Димитър Подвързачов приписва на понятието „смях“ очистително-апотропейните функции на огъня и водата във фолклора. Символично преминавайки през тях – респективно през смеха, човек надживява кривиците, преодолява слабостите, за да продължи по пътя си, но вече по-добър и облагороден. Може би затова и литературно-художественото хумористично списание, издавано през 1911-1915 г. в София и редактирано от Димитър Подвързачов, Александър Божинов, Ненчо Илиев (Сириус) и Райко Алексиев, е наречено „Смях“ (Цанев/Tsanev 1982: 319).

Аналогичен преход изживява лирическият аз от Подвързачовото стихотворение „Епитаф“:

И в своя нежен страх
и весело безволие,
редактор бе на „Смях“ –

умря от меланхолия!
(„Епитаф“, с. 70).

Необичайно употребените епитети към опорните слова – „нежен [страх]“, „весело [безволие]“, и получените съчетания, граничещи с оксиморона и основани на контраста, изобразяват особени състояния, при които човек се чувства несигурно, в лабилна и противоречива среда, в безтегловност. В съмнения, тревожност азът извървява своя път; преодолява и надмогва изпитанията, за да продължи нататък. Защото смехът поучава, просветлява ума и душата, спасява. Но не обезсмъртява. Азът е редактор на „Смях“ – това е неговата условна, виртуална реалност, макар личният му живот да преминава в други категории – в „меланхолия“. В своята антиномичност „Смях“ и „меланхолия“ се свързват не със събитийност от една плоскост, а изразяват два различни свята – въображаемия и житейски-повседневния. По-истинският от тях е може би животът в „Смях“ – светът на прехода към познание.

Животът в/чрез смях маркира и „Песента на самотника“ (с. 36-37). В този текст пътят на лирическият аз е съдбовно предопределен, независимо от неговите воля и желания. Тегобите му са предречени от „зла ведма“, която „каза“ – и така, чрез словото си, го „беляза“, „осъди“, „наказа“. Азът не знае своя грях – ако го има, то „той тъне назади в мрачините“. В настоящето азът блуждае „наяве и насъне“ като „сляп“ и търси „стените – началото и края“. Димитър Подвързачов пародира идещата от дълбините на времето тема за орисниците, от чиято благосклонност или злонамереност зависят житейските обрати по пътя на човека.

Обгърнат „в черна тога“, потънал в „царствена тъга“, лирическият аз така и не смогва да проникне „на тъпата в тъмната мъгла“ („Вътре“, с. 15). На фона на тъмните багри, той стои отстранен, отчужден от множеството. Далечен както за вярващи, така и за останалите – отричащи или невярващи. Неприемаш и неприет от онези „милион очи“, които „следят смутени / и горят във жажда, блуд и страх“. Всред греховния свят и озлоблението, където „чуе се ту плач, ту странен смях“ („Вътре“, с. 15). Две антиномично противопоставени субстанции, свързани с проявленията на света. Само че антиномичността тук е далеч от традиционните опозиции, в които бинарно се съотнасят „живот – смърт“, „добро – зло“, „мъж – жена“. Сложни и размити са границите между плача и този „странен смях“. Колкото противопоставителни, толкова притегателно-присъединителни са отношенията помежду им. Съотносителността „ту плач, ту странен смях“, при която действа връзката „или/или“, се усложнява в корелацията с образа на целокупното зло при „гавра и смях...“ („Златна мрежа“, с. 25). Смехът вече не е контрапункт, не е реакция срещу, а същностна част от злото. В своята заедност „гавра и смях“ са предпоставка и основание за плача. А наслаждането на злини и прояви: „жажда, блуд и страх“, „гавра и смях“, „плач“, характеризиращи Града като наследник на древните синоними на неразкаяния грях – Содом и Гомор, функционират разтроено, като различни по степен потъвания в злото. От сравнително безобидното и изразено съединително (със съюза „и“: „градът се вълнува и смее“ – в „Песента на самотника“, с. 36-37); през съотносителното (със съюза „ту – ту“: „чуе се ту плач, ту странен смях“ – във „Вътре“, с. 15) – като независими една от друга, редуващи се прояви; до настъпателното „плач във смеха“ („Песента на самотника“, с. 36-37).

Смехът за Димитър Подвързачов е диференциращ маркер. За множеството, за града, общият смях е тежък, злокобен и в неговия кикот се долавя плач. Невротичен изблик от потискана обида и стаена мъка е този смях. Но той е реакция, активно проявление на живота. По отношение на лирическият аз подобна реакция отсъства. В своята противоположност, изразявайки двете страни на условна, осмислена реалност, смехът и плачът се сливат чрез своето отсъствие: „С м е х ъ т ми – плачът ми – къде е?“ („Песен-

та на самотника“, с. 36–37). Образ на действия и разнобагрен живот, смехът и плачът – чрез липсата си – разкриват дистанцираността на аза от света, от който той е „заклет и прокуден“, но и прехода му към следващото, желано при това състояние: „да склопя очи / и сън да заспя непробуден“. Сънят, заспиването са варианти на смъртта, която тук е акцентирана чрез отрицателната не-конструкция („непробуден“). Заспиване без перспектива за условно-мистично осъществяване; сън, от който няма пробуждане, – това са състояния, тъждествени с отказа на смях и плач. То е друг тип проявление – вторично и на друго равнище, „живот“ след живота и/или след смъртта. Затова в „Смърт“ (с. 38) тя, смъртта, е изобразена отново с не-конструкция, която традиционно насочва към непознатост и недосегаемост, към абсолютна цялост: „невкусена“, неусвоена и не-своя, но мечтана и бленувана от „една душа покрусена“. И доколкото пребиваването в смъртта, а и самата смърт е някакъв двойник, заместител, коректив на човека, познал до дъно „всеки сладък грях“, то според лирическия аз: „жадувам за прегръдките на твоя леден с м я х“. Ако хората в своята изначална слабост и предопределена податливост към греха минават през света като сенки, то смъртта е тяхна закрила и кърмилница – „ти майка си единствена за болните деца!“ („Смърт“, с. 38). Пародирайки стилистиката на П. К. Яворов, Димитър Подвързачов одухотворява смъртта, персонифицира я. Натовазва я с изкуството да живее чрез смеха. Епитетът „леден“, свързвайки се с понятието „смях“, противопоставя природно и човешко, за да внуши злина, безпътица. Епитетът подчертава усещането за злокобност, с което основното слово е вече натоварено, и доколкото съчетанието „леден смях“ е характеристика и свойство на смъртта, а тя е и „майка“, и мечтан покой, сън, то, с м е х ъ т е образ колкото на безпокойното битие тук-и-сега, толкова и загадка, смут, заплаха „отвѣд“, в „другия живот“. Вътрешното емоционално състояние на аза, дистанцираността от света, се заменят от физическо усещане – че той е осъден да бъде сам.

Изводи

Понятието „смях“ и производните му функционират многосмислово и разностранно в поезията на Димитър Подвързачов. Основното понятие – смях, е благотворна категория, чрез която творецът се опитва да коригира и дискретно да поправи видими недъзи у съвременниците си. Да подсказва как не бива да се действа. За да станат светът и хората – чрез смеха, по-добри.

ЛИТЕРАТУРА

- Подвързачов 2009: *Подвързачов, Д.* Избрани произведения. Поредица „Другата българска литература на XX век“. Съставители: Вихрен Чернокожев, Росица Чернокожева. София: ИЦ „Боян Пенев“ (Podvarzachov 2009: *Podvarzachov, D.* Izbrani proizvedenia. Poreditsa „Drugata balgarska literatura na XX vek“. Sastaviteli: Vihren Chernokozhev, Rositsa Chernokozheva. Sofia: Izdatelski tsentar „Boyan Penev“).
- Цанев 1982: *Цанев, Г., Б. Ангелов, С. Бакърджиева, Т. Жечев, Е. Константинова, К. Куюмджиев, Д. Леков, М. Цанева, Е. Цветанова.* Речник на българската литература. Т. 3. П–Я. София: БАН – ИЛ (Tsanev 1982: *Tsanev, G., B. Angelov, S. Bakardzhieva, T. Zhechev, E. Konstantinova, K. Kuyumdzhiev, D. Lekov, M. Tsaneva, E. Tsvetanova.* Rechnik na balgarskata literatura. T. 3. P–Ya. Sofia: BAN – IL).

- Чернокожев 1994: *Чернокожев, В.* Българският смях. Очерци и портрети. София: Български писател. (Chernokozhev 1994: *Chernokozhev, V.* Balgarskiyat smyah. Ocher-tsi i portreti. Sofia: Balgarski pisatel).
- Янев 1989: *Янев, С.* Пародийното в литературата (Пародийно и пародия в българската литература от Вазов до Смирненски). София: Наука и изкуство. (Yanev 1989: *Yanev, S.* Parodiynoto v literaturata. Parodiyno i parodia v balgarskata literatura ot Vazov do Smirnenski. Sofia: Nauka i izkustvo).